

ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИДА ТАЯНЧ, КАСБИЙ ВА МАХСУС КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИАТЛАРИ

Содиқова Азиза Найитовна

Бухоро давлат университети 2-босқич таянч докторанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7086705>

Аннотация. Ушбу мақолада технологик таълим йўналиши талабаларида таянч, касбий ва махсус компетенцияларни ривожлантиришнинг дидактик имкониятлари ҳақида сўз боради. Мақола давомида турли илмий асослар ва мулоҳазалар бериб ўтилган.

Калим сўзлар: таълим, ҳаётий кўникма, таълим-тарбия жараёни, компетентлик.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ БАЗОВЫХ, ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье говорится о дидактических возможностях развития основных, профессиональных и специальных компетенций у студентов технологического образования. В ходе статьи приводились различные научные основания и соображения.

Ключевые слова: образование, жизненные навыки, образовательный процесс, компетентность.

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF BASIC, PROFESSIONAL AND SPECIAL COMPETENCIES IN STUDENTS OF TECHNOLOGICAL EDUCATION

Abstract. This article talks about the didactic possibilities of developing basic, professional and special competencies in students of technological education. During the article, various scientific bases and considerations were given.

Keywords: education, life skills, educational process, competence.

КИРИШ

Таълимнинг устувор вазифаларидан бири, бу таълим олувчи онгу шуурида миллий ва умуминсоний кадрятларни қарор топтириш, унда келажакда жамиятда ўз муносиб ўрнини топиши учун амалий ҳаётий кўникмаларни шакллантириш билан ўқувчи ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий муносабатларга фаол киришишига замин ҳозирлашдир.

Шу нуқтаи назардан, таълим-тарбия жараёнини нафақат таълим олувчиларга фанлар бўйича билим бериш, балки эгаллаган билим ва малакаларини амалга татбиқ этиш, улардан маиший ҳаётда фойдаланиш кўникмаларини шакллантиришга йўналтириш ҳам асосий вазифалардан биридир.

Бугунги кунда таълим тизими тадқиқотчилар томонидан турлича талқин этилаётган компетенция тушунчаси ва унинг мазмуни, чегаралари, унинг таркибий қисмларининг тузилиши каби муаммолар билан тукнашиб турибди.

Психологик-педагогик адабиётларда ҳамда республикамиз ва хорижлик кўпгина педагог олимларнинг илмий ишларида “компетенция” ва “компетентлик” деган тушунчалар кейинги вақтларда кенг қўлланилмоқда. Таълим тизимида компетентли ёндашув хорижий адабиётларда ўтган асрнинг 60 йилларида шакллана бошланиб, “Компетенция” масаласи кўп йиллардан буён олимлар томонидан ўрганилиб келинмоқда.

Улар Н.А. Муслимов, Ш.Ш.Шарипов, Х.Ф.Рашидов, С.Ю.Махмудов, О.А.Қўйсинов, М.Х.Саидов, Р.Уайт, Дж.Равен, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, В.И.Байденко, А.В.Хуторский, С.И.Ожегов ва бошқалар. Компетентликни шакллантириш масалалари бўйича Э.Ф.Зеер, И.А.Зимняя, В.И.Байденко, А.А.Вербицкий ва бошқалар илмий изланиш ва тадқиқотлар олиб борганлар. Компетентлик тушунчасининг луғавий маъноси турли тилларда қуйидагича изоҳланади:

- Competent (француз тилида) – ваколатли;
- Competent (лотин тилида) – қобилиятли;
- Competent (инглиз тилида) - қобилиятли.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

“Компетенция” ва “компетентлик” тушунча ва атамаларини яхши идрок этиш ниятида бир қатор луғатларга эътиборимизни қаратамиз:

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да эса қуйидагича талқин этилган: компетенция – у ёки бу соҳадаги билимлар, тажриба. [Ўзбекистон миллий энциклопедияси 4-жилд. 682б]

С.И. Ожегов бу тушунчаларни рус тили изоҳли луғатида қуйидагича изоҳлайди.

“Компетенция – 1. Бирор киши жуда яхши билган ёки хабардор бўлган масалалар доираси. 2. Бирор кишининг вазифалари, ҳуқуқлари доираси”

“Компетентлик - бирор соҳа бўйича ҳар томонлама чуқур билимга эга бўлган ва шунинг учун ҳам фикри салмоқли, ишончли ҳисобланган кишининг сифати”.

Н.А.Муслимов компетентликни қуйидагича таърифлаган:

“компетентлик бу- талабаларнинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятининг амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятда қўллаш олиши билан ифодаланади”.

А.Х.Махмудов эса, компетентликка қуйидагича таъриф берган: “компетентлик бу- доимо ўзгариб бораётган шароитларда ёки мутахасиснинг касбий фаолиятини самарали олиб боришга имкон берувчи шахсга хос интеграллашган сифатлардир”.

“Олий таълим” луғат-маълумотнома тўпламида – “Компетентлик – тегишли, лаёқатли, ваколатлилик. Муайян ижтимоий касбий мавқега эга шахсларнинг улар бажараётган вазифа ва ҳал этаётган муаммолари мавжуд мураккаблик даражасига билимлари, лаёқатлари ва тажрибалари мос келганлик даражаси. “Малака” терминидан фарқли ўлароқ у малакани тавсифловчи соф касбий билим ва лаёқатни ўз ичига олишдан ташқари, яна сифат, ташаббус, ҳамкорлик, гуруҳда ишлай билиш қобилияти, коммуникатив ўқув, таълим олиш, баҳолаш ўқуви, мантиқий фикрлаш, ахборотни танлаш ва фойдаланиш лаёқатлари каби сифатларни ҳам ўзида мужассамлаштиради деб ифодаланган. [М.Х.Саидов, 144 б.]

Компетентлик— тушунчаси шахснинг доимо ўсиб борувчи таснифи бўлиб, реал ҳаётий вазиятларда юзага келган муаммоларни ечиш қобилияти, ўз билими, ўқув ва ҳаётий тажрибалари, кадриятлари ва қизиқишларини унга сафарбар этиш имкониятлари ҳисобланади [Кулешова 31 б.].

Компетентлик – бу билимларни ташкил этишнинг ўзига хос типи бўлиб, шахснинг умумий интеллектуал ривожланишида, касбий масалаларни максимал даражада самарали ҳал қила билиш ва теварак атрофдаги борлиқ талабаларини объектив равишда баҳолай билиш имконини берувчи мавжуд ақлий тажриба таркибий қисмларининг, ахборотни

кайта ишлаш механизмининг, индивидуал равишда интеллектуал фаолиятни танлай билишнинг шаклланганлигида ўз ифодасини топади.

Умуман, “компетентлик” тушунчасини аниқлаш борасида олиб борилган барча илмий ишлар ва тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, компетентлик - шахснинг ўз олдига қўйилган вазифаларни бажара олиш қобилиятидир. Унинг аниқ ишни бажариши учун олган билимлари йиғиндиси, маҳорати ва кўникмалари асосий восита бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, унинг когнитив ва доимо ўсиб боровчи кўникмалари, мақсадлари, руҳий кечинмалари ва бошқа фазилатлари ҳам “компетентлик” тушунчаси моҳиятига киради. Шахснинг бир-бири билан узвий боғланган барча ҳислатлари компетентликни комплекс тушуниш имконини беради. Бу инсоний сифатлар ички ва ташқи шароитларда ва талаблар қўйилганда юзага чиқади.

Компетентликни аниқлаш бўйича барча ёндашувлардаги умумийлик томони шундаки, компетентлик амалий фаолият жараёнида шаклланади ва намоён бўлади. Таълим жараёнини компетентлик ёндашувига йўналтириш таълимда методик шарт-шароитлар, янги педагогик технологияларнинг мазмуни ва қўлланишини қайтадан кўриб чиқиш ва ишлаб чиқишни талаб этади, чунки компетентликлар ҳеч бир фан бўйича на билимларга ва на кўникмаларга таалуқли эмас. Анъанавий таълимда асосий эътибор таълим олувчининг маълум бир билим, кўникма ва малакалар тўпламини эгаллашига қаратилган бўлганлиги сабабли, бугунги кунда чуқур билимларга эга бўла туриб, уларни зарурат ёки имконият пайдо бўлганда, керакли вақтда ва керакли жойида ўз ўрнида қўллай олмайдиган одамларни учратиш мумкин.

Ҳозирги кун ўқитувчисининг ўқув фанлари бўйича фақатгина билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишнинг ўзи етарли эмаслиги барчага бирдек маълум.

билим - ўрганилган маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тушунтириб бериш;

кўникма- ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олиш;

малака- ўрганилган билим ва шаклланган кўникмаларни нотаниш вазиятларда қўллай олиш ва янги билимлар ҳосил қилиш;

компетенция- мавжуд билим, кўникма ва малакаларни кундалик фаолиятда қўллай олиш қобилияти.

Агар бўлажак ўқитувчининг билим, кўникма ва малакаси билан биргаликда компетенциявий ёндашувчанлиги бўлмаса:

-таълим муассасасини муваффақиятли битирган ёш мутахассис, ҳаётда кўп муваффақиятсизликларга учрайди;

-олий таълим муассасини битириб янги ишга борган ёш мутахассис университет ёки институтда касбига оид билим ва кўникмаларни етарли даражада олган бўлсада, иш жойига кўникиши узоқ вақт давом этади;

-ноқулай вазиятларда маълум бўладиги, умумий ўрта таълим ва олий таълимда олинган билим ва кўникмалар тезда ҳал қилиниши керак бўлган ҳаётий вазиятларга тўғри келмайди ёки умуман ҳаётида керак бўлмайди.

Шунга кўра таълим жараёнига талабалар эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини бевосита кундалик ҳаётида қўллашга ўргатадиган **компетенциявий ёндашувга** асосланган ДТС ларни яратиш ва таълим жараёнига қўллаш зарурияти юзага келди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

И.А.Зимняя, таянч компетенцияларни гурухлаш асосларини ажратиш ва назарий жиҳатдан асослаб беришга, уларнинг асосий, зарур атамалари мажмуини аниқлашга ва уларнинг ҳар бирига киритиладиган компетенция турларини белгилашга ҳаракат қилди. Таянч компетенцияларнинг уч гуруҳини ажратиб олиш учун назарий асос сифатида психологияда шакллантирилган қоидалар хизмат қилади, бу қоидаларга инсон мулоқот, билим олиш ва меҳнат субъекти эканлиги (Б.Г.Ананьев); инсон жамиятга, бошқа одамларга, ўзига нисбатан муносабатлар тизимида намоён бўлиши (В.Н.Мясищев); инсоннинг компетентлиги акмеологик ривожланиш векторига эга эканлиги (Н.В.Кузьмина, А.А.Деркач); касбий маҳорат компетентликни ўз ичига олиши (А.К.Маркова) кабилар қиради.

Таянч компетенциялар – инсоннинг жамиятдаги ҳаётий фаолиятидаги долзарб ва истиқболли аҳамиятга эга бўлган турли соҳаларга тегишли бўлган масалалар, билимлар, амалий маълумотлар ва фаолият усулларидан иборат жараён бўлиб, уларни ўзлаштириш бир томондан инсоннинг шахсий ва ижтимоий жиҳатдан муваффақиятли фаолиятини таъминласа, бошқа томондан, жамиятнинг маълум бир сифатдаги инсон ресурсларига бўлган талабларини қондиришга хизмат қилади.

Компетенциялардан, таълим компетенцияларни фарқлаш лозим. Таълим компетенцияси бўлажак ўқитувчини келажакдаги тўлақонли ҳаётидаги фаолиятини моделлаштиради. Маълумки, баъзи компетенциялар, бошқаларига нисбатан умумий ёки аҳамиятлироқ бўлади. Шунга кўра уларни учта даражага бўлиш мумкин:

- таянч компетенциялар – таълим мазмунининг умумий (метапредмет) қисмига тегишли;
- умумпредмет (касбий) компетенциялари – маълум доирага кирувчи ўқув предметлари ва таълим соҳаларига тегишли;
- предметга оид (махсус) компетенциялар – олдинги иккитага нисбатан хусусий ҳисобланиб ўқув предмети доирасида шакллантирилади.

Таянч компетенцияларнинг дунё бўйича ягона рўйхати йўқ. Чунки ҳар бир мамлакатнинг ўз анъаналари, менталитети ва ўзига хос талаблари бор. Компетенция- бу жамиятнинг ўз фуқароларига қўйган ижтимоий буюртмаси бўлиб, уларнинг рўйхати маълум бир мамлакатдаги ижтимоий муҳит билан белгиланади ва бу рўйхат тадқиқотчи олимларимиз томонидан қуйдагича ишлаб чиқилди:

Коммуникатив компетенция — ижтимоий вазиятларда она тилида ҳамда бирорта хорижий тилда ўзаро мулоқотга кириша олишни, мулоқотда муомала маданиятига амал қилишни, ижтимоий мослашувчанликни, ҳамкорликда жамоада самарали ишлай олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси — медиаманбалардан зарур маълумотларни излаб топа олишни, саралашни, қайта ишлашни, сақлашни, улардан самарали фойдалана олишни, уларнинг хавфсизлигини таъминлашни, медиа маданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси — доимий равишда ўз-ўзини жисмоний, маънавий, руҳий, интеллектуал ва креатив ривожлантириш, камолотга интилиш, ҳаёт давомида мустақил ўқиб-ўрганиш, когнитивлик кўникмаларини ва ҳаётий тажрибани мустақил равишда мунтазам ошириб бориш, ўз хатти-ҳаракатини муқобил баҳолаш ва мустақил қарор қабул қила олиш кўникмаларини эгаллашни назарда тутати.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси — жамиятда бўлаётган воқеа, ҳодиса ва жараёнларга дахлдорликни ҳис этиш ва уларда фаол иштирок этиш, ўзининг фуқаролик бурч ва ҳуқуқларини билиш, унга риоя қилиш, меҳнат ва фуқаролик муносабатларида муомала ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Миллий ва умуммаданий компетенция — ватанга садоқатли, инсонларга меҳр-оқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий кадрларга эътиқодли бўлиш, бадий ва санъат асарларини тушуниш, ораста кийиниш, маданий қоидаларга ва соғлом турмуш тарзига амал қилиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси — аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ҳолда шахсий, оилавий, касбий ва иқтисодий режаларни туза олиш, кундалик фаолиятда турли диаграмма, чизма ва моделларни ўқий олиш, инсон меҳнатини енгиллаштирадиган, меҳнат унумдорлигини оширадиган, қулай шарт-шароитга олиб келадиган фан ва техника янгиликларидан фойдалана олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

МУҲОКАМА

Ю.В.Фролов, бўлажак технологик таълим ўқитувчиси эгаллаши керак бўлган учта интеграциялашган компетенциялар гуруҳини тузади:

- умумий (таянч) компетенциялар;
- услубий (касбий педагогик) компетенциялар;
- мавзуга йўналтирилган (махсус) компетенциялар.[]

В.А.Козырев ва Н.Ф.Радионовлар касбий компетенцияни умумий, таянч ва махсус компетенцияларнинг бирикмаси сифатида тушунишга аниқлик киритдилар.

Муаллифларнинг фикрига кўра, умумий компетенциялар ҳар қандай касбий фаолият учун зарур бўлиб, бугунги кунда улар алоҳида аҳамиятга эга. Улар, биринчи навбатда, ахборот, мулоқот ҳамда фуқаролик жамиятида шахс хатти-ҳаракатларининг ижтимоий ва ҳуқуқий асосларидан фойдаланиш асосида касбий муаммоларни ҳал қилиш қобилиятида намоён бўлади.

ХУЛОСА

Таянч компетенциялар маълум бир касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Таянч компетенциялар касбий педагогик фаолият учун жамият ривожланишининг муайян босқичида таълим тизимида қўйиладиган талаблар контекст (боғланиш)да касбий фаолиятни шакллантириш учун зарур ҳисобланади.

Махсус компетенциялар касбий фаолиятнинг маълум бир предмети ёки субъектидан ташқари соҳанинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради. Махсус компетенцияларни ўқув предмети, касбий фаолиятнинг маълум бир йўналиши бўйича умумий ва таянч компетенцияларни амалга ошириш деб ҳисоблаш мумкин.

Албатта, компетенцияларнинг уч тури ҳам бир-бирига боғланган ва бир вақтнинг ўзида ривожланади. Бу педагогик фаолиятнинг индивидуал услубини шакллантиради, мутахассиснинг яхлит қиёфасини яратади ва пировардида унинг касбий малакасини шакллантиришни таъминлайди.

REFERENCES

1. Sodiqova A.H. Kompetensiyaviy yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari // Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. International scientific - online conference. Berlin 2021. 109-112 b.
2. Sodiqova A.H. Talabalarning kiyimlarni loyihalash va modellashtirishga oid kompetensiyalarini rivojlantirishning dolzarbligi // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyas Sodiqova A.H. Shaxsning kasbiy faoliyatini o'rganishga psixologik yondashuv // "Kasb-hunar ta'limi" Respublika ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal. Toshkent sh. 2019-yil.25-29 b.
3. Содиқова А.Х. Бўлажак технология фани ўқитувчиларининг кийимларни лойихалаш ва моделлаштиришга оид компетенцияларини ривожлантириш зарурати // "Таълим ва инновацион тадқиқотлар". Илмий-методик журнал. – Бухоро. 2021. № 5. – Б. 288-294
4. Абдуллаева Қ.М. Махсус фанларни ўқитишда бўлажак ўқитув-чиларнинг касбий билим ва кўникмаларини шакллантиришнинг методик асослари: Дис. ... пед. фан.ном. –Т.: 2006. –182 б
5. Зеер Э.Ф., Заводчиков Д. Идентификация универсальных компетенций выпускников работодателем // Высшее образование в России/ -2007. -№2
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003.
7. Қўйсинов О.А. Касб таълими юналиши бакалавр утситувчиларни тайёрлашда мустатсил таълимнинг илмий – методик асослари пед.фан.ном. дисс.- Тошкент 2008 – 160 б.
8. Қўйсинов О.А. Бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимнинг педагогик-психологик аҳамияти // Таълим технологиялари. – Тошкент, 2007. – №1. – Б. 31 - 32.
9. Қўйсинов О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари: пед. фан. докт.... дисс. – Т., 2019. – Б.58
10. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. – М.: Дело, 1994. – 215с.
11. Митяева А.М. Компетентностная модель многоуровневого высшего образования (на материале формирования учебно-исследовательской компетентности бакалавров и магистров). Автореферат дисс. док. пед. наук. -Волгоград, 2007. -43 с.
12. Муслимов Н.А., Қўйсинов О.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этиш. Методик қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2006. – 46 б.
13. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришнинг назарий – методик асослари.: Автореф. дис. ... пед. фан. докт. – Т.: 2007. – 45 б.
14. Муслимов Н. ва бошқалар. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг методик компетентлигини шакллантириш технологиялари: Методик қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2014. – 124 б.